

Endülüs Bilim Tarihçisi ve Oryantalist Prof. Dr. Mercè Comes Maymó (1949-2010)*

Dursun Ayan**

ÖZ

Prof. Dr. Mercè Comes Endülüs matematiksel coğrafyası, astronomisi ve Arap dili ve bilimi konularında Barselona Üniversitesi'nin seçkin öğretim üyelerindendi. Şubat 2010'da vefatından önce aşağıda belirtilen kurumlarda görev aldı, yöneticilik yaptı: Uluslar Arası Bilim Tarihi ve Felsefesi Birliği (International Union for the History and Philosophy of Science) (UHPS), Uluslar Arası Bilim Tarihi Akademisi (International Academy of History of Science), İslam Topluları Bilim ve Teknoloji Tarihi Komisyonu (The Commission on History of Science and Technology in Islamic Societies) (CHSTIS), Katalan Araştırmaları Enstitüsü (Institut d'Estudis Catalans) (IEC). Prof. Mercè Comes'in son çalışması Akdeniz haritalarını konu alan İspanya Kültür Bakanlığı'nın "Cartografía náutica árabe en el contexto mediterráneo (ss. XIII - XVI), influencias entre oriente y occidente" adlı projesi olmuştur.

Bu yazıda okuyucu Prof. Comes'in yayınlanan çalışma ve çevirilerinin bir listesini bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mercè Comes Maymo, bilim tarihi, Endülüs, matematiksel coğrafya, Akdeniz İslam haritacılığı.

ABSTRACT

MERCÈ COMES MAYMÓ (1949-2010):

The Historian of Andalusian Science and Orientalist

Professor Mercè Comes Maymo was a distinguished scholar at Barcelona University on mathematical geography, astronomy, and Arab language and science of Andalusia. Before her death in February 2010, she was either a member of the administrative board or the chair of the

* Bu metnin hazırlanmasında aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır. Julio Samsó, Roser Puig, "In Memoriam Mercè Comes(8.5.1949-26.2.2010)" *Suhayl* (International Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilisation), 9, yıl 2009-2010, (s. 215-217); Miquel Forcada, "Necrológias Mercè Maymó (1949-2010) in Memoriam", *Anaquele de Estudios Árabes*, 21, 2010, (s. 301-302). Ayrıca katkılarından dolayı Jordi Prat ve Monica Herrera-Casais'ya teşekkür ederim.

** Sosyolog. Dr. Phil., Türk Bilim Tarihi Kurumu ve Sosyoloji Derneği üyesi.

following institutions: the International Union for the History and Philosophy of Science (UHPS), the International Academy of History of Science, the Commission on History of Science and Technology in Islamic Societies (CHSTIS), Institut d'Estudis Catalans, (IEC) (The Institute for Catalan Studies). Professor Mercè Comes' last study was the project of Spanish Culture Ministry titled "Cartografía náutica árabe en el contexto mediterráneo (ss. XIII - XVI), influencias entre oriente y occidente".

This study will present Professor Mercè Comes' summarized biography, full list of her studies and translations to the Turkish readers.

Key Words: Merce Comes Maymo, history of science, Andalusia, mathematical geography, Mediterranean Islamic cartography.

A. Giriş

Burada vefat haberini duyurup kendisi ve eserleri hakkında bilgi verdiğim Prof. Dr. Mercè Comes matematiksel coğrafya ve astronomi alanlarında bilim tarihçisi ve arabist olarak Barselona Üniversitesi Semitik Diller Filolojisi Bölümü Arap ve İslam Araştırmaları alanında öğretim görevlisiydi. Barselonalı Katalan kökenli biri olarak bu şehirde doğdu ve uzun yıllar ailesi, Avrupa'nın kıdemli bilim ocaklarından Barselona Üniversitesi ve İspanya entelektül tarihi için emek verdiği Barcelona'da vefat etti. Evinin bulunduğu Valldoreix semtinin mezarlığına defnedildiğini ailesinden öğreniyoruz.

Vefat ettiğinde International Union for the History and Philosophy of Science (UHPS) (Uluslar Arası Bilim Tarihi ve Felsefesi Birliği)¹ başkan yardımcılığı, International Academy of History of Science'ın (Uluslar Arası Bilim Tarihi Akademisi) üyeliği,² The Commission on History of Science and Technology in Islamic Societies (CHSTIS), (İslam Toplularında Bilim ve Teknoloji Tarihi Komisyonu) başkanlığı görevlerinde bulunuyordu. Ayrıca İspanya Kültür Bakanlığı'nın yürüttüğü "Cartografía náutica árabe en el contexto mediterráneo (ss. XIII - XVI), influencias entre oriente y occidente"

1 Union for the History and Philosophy of Science (UHPS)'in başkanlığını 2001-2005 yıllarında Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu, yine Türk bilim adamlarından Prof. Feza Günergun 1994-2001 yılları arasında aynı kuruluşun "Bilim ve Teknoloji Tarihi Komisyonu" başkan yardımcılığını yürütmüştür.

2 International Academy of History of Science'in kuruluşu 1927 sonlarına denk geliyor. Kurucusu Roma Üniversitesi hocalarından Prof. Dr. Aldo Mieli, (1879-1950, ilk şekillenişinde (The International Committee of Historical Sciences) olarak gündeme geliyor ve sonra bugünkü adını alıyor. Akademinin ilk Türk üyesi Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı (1913-1993) 1957'de muhabir üye, 1961'de tam üye oluyor ve 1962'den sonra üç yıl başkanlığını (vice-president) yapıyor. Türkiye'den ikinci isim olarak Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu 1995'de muhabir, 1999'da tam üye olup Akademi'nin başkanlığını yapıyor. Ayrıca 2008'de Akademi'nin verdiği Alexandre Koyré Madalyası'na layık görülüyor. Üçüncü isim olarak İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mustafa Kaçar 2007'de Akademi muhabir üyeliğine kabul ediliyor.

başlıklı Akdeniz ve Arap deniz haritacılığı konulu projenin yürütücülüğünü yapmaktaydı. Katalanların önemli bilim kurumlarından olan *Institut d'Estudis Catalans (IEC)*, (The Institute for Catalan Studies/Katalan Araştırmaları Enstitüsü) çalıştığı kurumlardan birisiydi ve bu kurum tüm yönleri ile Katalan kültürünü inceliyor, Katalancanın geliştirilmesi ile ilgileniyordu. Bir kaç kurumda daha önemli görevler alan Comes, uluslar arası entelektüel kimliğe sahip birisi olarak, yabancı diller konusunda oldukça iyi bir birikime sahipti:

Türkiye’de Endülüs ve Oryantalizm Algısı İçin Bir Kaç Not

İslam entelektüel tarihi ve Arap dili konusundaki çalışmalarıyla seçkinleşen Prof. Dr. Comes uluslar arası bilim tarihi ve İslam araştırmaları derneklerinin ve kendi üniversitesinin önemli doğu bilimcilerinden (oryantalist) birisiydi. Bu nedenle bu metni ele alırken bilim ve Endülüs tarihi ile ilgilenmeyen okuyuculara dipnotlarda bazı bilgiler vermeyi yerinde gördük. Çünkü bilim tarihinin Türkiye’de resmî bir kürsü olarak kurulması çok eskilere gitmemekte, meslekten olmayan okuyucu öbeğinin bilimsel kültürle, entelektüel hayatın bu yönü ile ilgisi görelî olarak zayıf kalmaktadır. Türkiye’de bilim tarihi son yirmi beş yıldır daha çok ve sistemli olarak gündeme gelse de bilimsel bilgi halk öbekleri için sosyolojik dolaşımda pek ilgi görmemektedir. Genç bilginlerin yetişmesinde bilim tarihinin ve bilimle ilgilenen üniversite ve üniversite dışı kuruluşların, bilimsel kültürün yayılması adına, farkındalığı ve bilimsel bilginin gündelik hayatta ifade edilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle bu yazının bir amacı Prof. Mercè Comes ile arkadaşılığım ve bilim tarihi okumalarım ise diğeri de bilimsel bilginin ve “bilimsel bir meslek olarak oryantalizmin” düşünce hayatımızda biraz daha duyurulması ve yanlış anlaşılan “ideolojik oryantalizmden” ayrılmasıdır.

Türkiye genelinde İspanya ve Barselona denilince ilk akla gelen futboldur. Cervantes ve Nobel ödülü alan yazarlar buraya eklenebilir. Endülüs denilince de Yahya Kemal’in “Endülüs’te Raks” şiiri, Flamenko icraları ve Elhamra Sarayı akla geliyor. Tarih bilgimizin metinlere değil de romantizme ve ideolojiye dayanmasından olacak ki Ziya Paşa’nın *Endülüs Tarihi* bile ilk basımından ancak 120 yıl sonra ikinci kez yayımlanabilmiştir.³ Bu arada İspanyol filolojisi ve tarihi çalışan akademisyenlerin yazdıkları en somut kazanç oldu. Ertuğrul Önalp’ın, biraz daha genişletilmesini beklediğimiz İspanyol edebiyatı⁴, Mehmet Özdemir’in ve diğeri bir kaç akademisyenin Endülüs siyaset, bilim ve sanatına ilişkin çalışmaları kendini gösterdi.

3 Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Selis yay., 2004, İstanbul.

4 Ertuğrul Önalp, *İspanyol Edebiyatı Tarihi*, Onur (Yazın-Dil) yay., Ankara 1988.

Barbaros Hayrettin ve iki yüz yıllık denizcilik tarihi ile ilgili İspanyol belgeleri Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca yayınlandı.⁵ Amin Maalouf'un Afrikalı Leo'su tarihi roman türünde, Rifat Bali'nin çalışmaları ise Türk ve İspanya Yahudileri (Sefaridler) ve Ladino lehçesi hakkında hemen akla gelmektedir.⁶

Son zamanlarda bu ilgi genel tarih ve edebiyat çalışmaları ile genişlerken yazımız açısından öncelikle belirtmek gerekir ki bilim ve felsefe tarihi çalışmaları ve çeviriler, görelî olarak romantik ve ideolojik ele alınan uygarlıklar arası etkileşim tartışmaları,⁷ İslam ansiklopedi (leri) (MEB, TDVIA) nin ele aldığı Endülüslü bilginler ve düşünürler hakkındaki monografiler bunda önemli oldu. İbn Haldun en bilinen, en çok incelenen düşünür olarak tarihçilerin ve sosyologların uzun bir süre ilgisinde kaldı; *Mukaddime*'nin dört değişik çevirisi yapıldı. İbn Rüşd (Averos) tasavvuf çevrelerinden ilgi görmese de felsefe tarihinde dar ama uzmanlık gerektiren ilgiyi görüyor. Endülüs İslam uygarlığından medyatik ve/ya ideolojik amaçlı söz açanlar bir iki filozof ismi ansalar da vurgu Muhyiddin ibn Arabî üzerinedir. İbn Hazm *Güvercin Gerdanlığı (Tavk'ul-Hamame)* ile gündeme geldi, İbn Bacce (Avempace/Aven Pace) ve İbn Tufeyl (Abentofail) İslam düşüncesinde marjinal kalan evrim konusuyla anılabildiler. İslam düşüncesi ile ilgisi yabana atılmaması gereken Yahudi filozof Maymonides (Mûsâ ibn Maymûn/Rambam) teolojik ve ideolojik olarak geri koşunda kalıyordu.

2000'li yıllarda Türkiye'de bir kaç güncel ve siyasal sima Endülüs cazibesi için popüler ilginin itici gücü olurken tasavvuf Endülüs tarihi açısından da öndeydi. Muhyiddin ibn Arabî hakkında yapılan çalışmalar, çeviriler Endülüs'ü hatırlatmadan muhayyel bir tasavvuf ülkesi ile Türk tasavvuf okuyucusunu büyülemeye devam etmektedir. Bu, tasavvuf tarihi ve Muhyiddin ibn Arabî monografilerini verimli noktalara getirdi, yayınlar yapıldı.

İslam uygarlığı kavramı son yıllarda bilim ve edebiyat tarihinden nispeten uzak olarak siyasal ve ideolojik ele alındı. Endülüs gibi bir İslam birikiminin, bugün siyasal olarak var olmayan bu devletin, tarihin bulutları, Elhamra'nın taşları, Kurtuba'nın sokakları, II. Beyazıt'a sunulan Endülüs Mersiyesi'nin dramatik mısraları ve Türkiye'ye getirilen Musevî Cemaat ile İspanya'da kalan Moriskoların hüzünlü anıları arasından çıkartılması gerektiriyordu.

5 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV.- XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimiz ile İlgili İspanyol Belgeleri (Las relaciones Turco-Españolas en los siglos XIV y XVI. Documentos Españolas relativos a la historia naval Otomana)*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yay., Ankara 1995.

6 Bir kaynakça verme amacımız olmadığı için birkaç eseri ve araştırmacıyı hatırlatabildim.

7 Dursun Ayan, "Uygarlıklar Arası Entelektüel Bayrak Takımı", *Düşünen Siyaset*, Sayı. 17, (Medeniyetler Özel Sayısı), (s. 143-155).

Pek çok insanın emek verdiği bu iş, Türk entelektüel hayatı için hâla önemli ve büyük bir iş olmayı sürdürmektedir. Endülüs bilimi bu açıdan önemlidir.

Son yıllarda turizm etkinliği olarak İspanya gezileri arttı, yerli ve yabancı belgesel filmler ekrana yansımaya başladı. Örneğin, bu film ve fotoğraflarda bugün ayakta kalan Kurtuba Camisi (La Mezquita), Elhamra Sarayı gözle görülüyor, ama burada cami yapanların, namaz kılanların Kibleyi nasıl belirlediklerini, namaz vakitlerini nasıl ayarladıklarını merak etmiyordu. İşte yazımızın konusunu oluşturan Prof. Comes ve onun çevresinde andığımız matematiksel coğrafya ve astronomi tarihçisi meslektaşları, ilgili kurum ve kuruluşlar bu konuyla ilgilidir. Onu ve çalışma konularını Türk okuyucuya bilimsel bilgi, entelektüel kültür açısından, oryantalizm kavramına da değinerek, kısaca duyurmak gerekiyordu.

Prof. Mercè Comes Batıdaki bir İslam coğrafyasının bilim tarihini ele alsada İslam dünyasını ele alan bir oryantalisttir. Türkiye genelinde oryantalizm kavramının siyasal ve ideolojik içeriği ile dile getirilmesi Doğu ve İslam, özellikle Osmanistik ve Türkoloji çalışan yabancıları “oryantalist” diye bir kategoriye sokmaktadır. Ne yazık ki bilim olarak doğu ve İslam konularını çalışanların hasbi emekleri de böylece bilinmeden ya da tam tersine, bilimsel düşünceye ve felsefeye karşı yürütülen ısrarlı bir geleneğin alışkanlığı ile aşağılanmaktadır. Yabancı bilginlere gösterilen, duruma göre, gereksiz ve eleştiriden uzak hayranlık ile mesnetsiz karşı çıkışların oluşturduğu tutumlar entelektüel hayatımızda bilgi ve bilim sosyolojisi açısından eleştirilmesi, gözden geçirilmesi gereken iki kutuplu ifadeler ve sosyo-epistemik öbekler ortaya koydu. Oysa tüm Doğu araştırmacılarını, oryantalistleri onların eserlerini bilmeden, incelemeyen Edward Said rüzgârıyla kırıp geçirmenin bir anlamı yoktur.

Doğu ile ilgili coğrafya, matematik, astronomi, kimya, trigonometri gibi fen bilimlerini, belgeleri, olguları, olayları ve beşeri bilimleri kemal-i ciddiyet ile ele alan Batılı bilginler ile Edward Said, Arnold Toynbee gibi popüler simaları, en azından ilgi alanları bakımından, birbirine karıştırmamak gerekir.⁸

Bilim Tarihi İlgisi ve Bir Tanışma Vesilesi

Bilim tarihi konularına yeni ilgi duyduğum yıllardı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nda çalışıyordum. 1989'da gittiğimiz bir İstanbul gezisinde Beyazıt'taki sahaflara uğradım, dükkânlardan birinde raflarda bir iki kitap arıyordum ki dükkân

8 Dursun Ayan, “Oryantalizm Tutulması ve Edward Said”, *Düşünen Siyaset*, sayı 23, (Bizim Doğu Ortadoğu özel sayısı), (s. 37-52).

sahibine bir yabancıнын kendine has tarzıyla Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın *The Observatuary in Islam*⁹ kitabını sorduğunu duydum. Dükkân sahibi kitabın olmadığını söyledi, ama ben yardımcı olabileceğimi belirttim. Prof. Comes ve eşi Jordi Prat Bey'i orada bu vesileyle gördüm. Kendimi tanıttım ve aradığı kitabın yazarıyla çalıştığımı, Ankara'ya gidince kendilerine gönderebileceğimi söyledim. O da kısaca çalışmasından bahsetti ve "olur" dedi. Biraz ümitsizce adres yazılı kartını verdi. "Kaç lira borcum olur", diye sorup para vermeyi de düşündü. Önemli olmadığını, sonra ödeyebileceğini söyledim. Öylece onlar sahaftan ayrıldılar. Ankara'ya döndüğümde Prof. Sayılı'nın odasına gidip kitabını arayan Barselonalı bir doktorantın olduğunu söyledim. Sevindi ve kendine has tavrı ile gülümsedi; bir vesileyle tanıştıkları Prof. Julio Samsó'dan bahsetti. Hem kendi kitabını hem de Ord. Prof. Süheyl Ünver'in *İstanbul Rasathanesi*¹⁰ kitabını göndermemi önerdi. Ben de öyle yaptım.

Böylece uzun yıllar haberleşme ve ziyaretlerle sürecek bir hukukumuz oluştu. O yıllarda Mercè Comes'in *Ecuadorios Audalusies: Ibn al-Samh, al-Zarqâlluh y Abû l-Salt* adlı doktora tez çalışması¹¹ devam ediyordu. Endülüs İslam matematiksel coğrafya ve astronomi çalışıyordu. Bittikten sonra yayın halinde tezini, Prof. Julio Samsó, Prof. Juan Vernet Ginés (1923-2011) ve diğer arkadaşlarıyla yaptığı çalışmasını¹², Prof. Vernet'in ayrı bir çalışmasını gönderdi.¹³ Bir İspanya ziyaretinde, son aylarda vefat eden önemli Arabist Prof. Vernet'in İspanyolcaya çevirdiği *Kuran-ı Kerim*'i gördüm ve kütüphanemdeki Endülüs bölümüne koymak için aldım.¹⁴

Uluğ Bey'in doğumunun 600. yılı ve İstanbul Rasathanesi'nin kuruluşunun 125. yılı nedeniyle 3-5 Haziran 1994'de İstanbul'da "Türk ve İslam Dünyasında Bilim ve Teknoloji Sempozyumu" toplanmıştı. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Bilim Tarihi Kurumu, Özbekistan Bilimler Akademisi ve Marmara Üniversitesi'nin ortak düzenlediği Uluslararası Uluğ Bey Sempozyumu'na

9 Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1988.

10 Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1985.

11 Mercè Comes, *Ecuadorios Audalusies: Ibn al-Samh, al-Zarqâlluh y Abû l-Salt*. Agencia Española de Cooperación Internacional con el Mundo Árabe- Universidad de Barcelona- Facultad de Filología. Barcelona, 1991.

12 Comes, M., Samsó, J., Mielgo, H. (eds.), "Ochava Esphera" y "Astrofísica". *Textos y estudios sobre las fuentes árabes de la astronomía de Alfonso X*. Madrid: Agencia Española de Cooperación Internacional and Barcelona: Universidad de Barcelona (Instituto Millás Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe), 1990.

13 Juan Vernet, *De 'Abd al-Rahmân I a Isabel II*, Barcelona, 1989.

14 *El Corán*, (introducción, traducción y notas de Juan Vernet), (segunda edición), Planeta, 2005, Barcelona (España).

15 ülkeden katılım sağlanmıştı. Prof. Comes de sempozyuma gelenler arasındaydı.¹⁵ Bazı müze, kütüphane, kitapçı ve tarihi yerleri görme olanağımız oldu; Harbiye Askeri Müzesi'nde ve Beşiktaş Deniz Müzesi'nde bazı yayınlara baktı. Özellikle Osmanlı deniz haritaları ilgisini çekiyordu. Daha sonra meslektaşı Monica Herrera-Casais ve eşi ile geldiği son Türkiye ziyaretinde (2009) Tarihi Akdeniz Haritaları konulu İspanya Kültür Bakanlığı projesi için Beşiktaş Deniz Müzesi'nde Mürsilyeli İbrahim Haritası'nı ele alan bir fotoğraf çalışması yaptık. Topkapı Müzesi Kütüphanesi'ne uğrayıp restorasyon ve taşınma işlemleri sonrasında çalışacağı haritalar için baş vuruda bulduk. Bu vesileyle kendilerini Prof. İlber Ortaylı ile tanıştırdım ve kısa bir süre odasında sohbet ettik.

Prof. Comes, eşi ve çocukları Türkiye'yi seven insanlardı ve bir seferinde oğulları, komşuları ve onların çocukları ile birlikte Türkiye'ye Kapadokya, Pamukkale ve bir kaç şehri kapsayan uzunca bir gezi için gelmişlerdi. Bu gezinin İstanbul kısmına katılıp kendilerine refakat ettim. Eşi Jordi Bey'in yat ve deniz tutkusu onları ayrıca deniz gezileri için de Türkiye'ye getirmişti. 1999 Marmara Depremi'ni takip eden günlerde Türkiye'ye bir başka gelişlerinde Kaş'ta gezilerine katıldım. İstanbul Rasathanesi ve Tycho Brahe'nin kullandığı rasat aletlerinin benzerliği üzerine Prof. Dr Sevim Tekeli'nin yaptığı çalışmayı¹⁶ istemişti, onu ve başka bir kaç yayını kendisine ulaştırmak mümkün oldu. Jordi Bey Türkiye'de imal edilen yatları merak ediyordu, bu vesileyle Fethiye'de bir kaç imalathaneyi dolaşıp fiyat sorduk.

Daha sonra yayınlar konusunda yazıştık, İslam dünyası ve özellikle Endülüs kentlerine olan matematiksel coğrafya ilgisinden dolayı *Kamusu'l-Âlam*'dan¹⁷ bahsetmiştim, o yıllarda tıpkıbasımı yapılmıştı. Kendisine armağan ettim, çünkü bu eserde şehirlerin koordinat bilgileri vardı. Zaten kendisi de özel bir bilgisayar programı yaptırdığını ve o zaman verilen koordinatlarla bugünkü koordinatları karşılaştırdığını söylemişti. Amerikalı bilim tarihçi Prof. Dr. Edward S. Kennedy¹⁸ ile Amerika'da yaptığı çalışmalar

15 Bkz. Mercè Comes, "Some New Sources on Islamic Geographical Coordinates: The Relationship Between Orient and Occident". Science in Islamic Civilisation, *Proceedings of the International Symposia "Science Institutions in Islamic Civilisation" & "Science and Technology in the Turkish and Islamic World"* (Ekmeleddin İhsanoğlu and Feza Günergun, eds.), İstanbul (IRCICA) 2000.

16 Sevim Tekeli, *Nasuriddin, Takîyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi*, Ankara 1958.

17 Şemseddin Sami, *Kamusu'l - Âlam*, (6 cilt).

18 Prof. Edward S. Kennedy'nin, daha sonra, merkezi İstanbul'da bulunan Türk Bilim Tarihi Kurumu'nun onur üyesi olmasına karar verildi ve belgesi 5 Haziran 1994 yapılan bir törenle Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından kendisine sunuldu. Bu toplantı vesilesiyle Kennedy'nin hayatı ve eserleri hakkında öğrencileri ve arkadaşları tarafından hazırlanan yayın davetlilere dağıtıldı. Bu yayını daha sonra biraz kısaltarak Türkçeye çevirme olanağı buldum. Bkz. David A. King ve Georg Saliba, "Prof. Dr. Edward S. Kennedy," (çev. Dursun Ayan), *Ata-*

da bu konuda oluyordu. Prof. Kennedy ve eşi ilgili araştırmacılara randevu vererek ABD'ye evine davet ediyor ve kütüphanesini onların kullanımına açarak çalışmalarına yardım edip katkı sağlıyorlardı. Prof. Mercè Comes bu çalışma ziyaretlerinden birisini bir vesileyle anlatmış ve böyle çalışmaların önemine değinmişti. Ne yazık ki bu çalışma yayınlanmadan Comes hayata gözlerini yumdu.

Prof. Comes zaman zaman Prof. Fuat Sezgin ile Frankfurt'ta "Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften"de yaptığı matematik coğrafya ve astronomi çalışmalarından söz ederdi.¹⁹ Bu enstitü İslam bilim, edebiyat, felsefe, coğrafya, tarım, tasavvuf konularında dünyanın değişik ülkelerinden araştırmacıların gelip bibliyografya ve çeviri çalışmalar yaptıkları bir yerdir. Enstitü ünlü oryantalist ve Türkolog Carl Brockelmann'ın (1868-1956) bibliyografya çalışmalarında²⁰ ve yayıncılıkta onun izinden giden önemli entelektüel merkezlerden biridir. Enstitüde ayrıca bir Orta Çağ İslam teknolojisi müzesi ve kütüphanesi ile Arapça kurs programı var. Sonra müzenin benzeri İstanbul'da açıldı.²¹

Prof. Mercè Comes ile Türk sultanı Babür Şah'ın Hatırat'ını çevireceğini konuşmuştuk; Fransız oryantalist, Türkolog Jean-Louis Bacque-Grammont'nun²² Fransızcaya yaptığı çeviri üzerinden İspanyolcaya çevireceğini söyledi. Türkiye'de yayımlanan çevirisini gönderdim. Eser Fransızcadan çevrilecekti, ama Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçede kazandığı anlamlar ve kullanımı da önemliydi. Mercè Hoca'nın Türkçeye ilgisini bildiğim için, ayrıca Redhouse'un Türkçeden İngilizceye sözlüğünden bahsetmiş ve kendisine ilemiştim. Çünkü bu sözlük kelimelerin Arap harfleri ile yazılışlarını ve hangi dilden geldiğini gösteriyordu. Osmanlıcada kullanılan Arapça ve Farsça söz dağarcığını olabildiğince verdiği için bir Arabist ve oryantalist için önemliydi. Sonuçta Mercè Comes Babür'ün

türk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, cilt. 10, sayı. 31, Eylöl- 1997, (s. 57-64); Edward S. Kennedy bibliyografyası için ayrıca bkz. Nora - Michael Kennedy, David. A. King and Julio Samsó, In Memoriam: Edward S. Kennedy, *Suhayl*, 9, 2009-2010, (s. 185-214).

19 Kaynaklarda bu çalışmaların kitap olarak basılmış haline ulaşamadım, Enstitü yetkilileri de yayınlanmadığını belirttiler.

20 Sami dilleri uzmanı olan Carl Brockelmann (1863-1956), *Geschichte der arabischen Literatur*, Zweite den Supplementbänden angepaßte Auflage. Leiden, E. J. Brill, 1943-49. 2 v., Supplementbänden. Leiden, 1937-42. 3 v dizi bibliyografyanın yayıncısıdır. Ayrıca Brockelmann *Divan-ı Lugatı 't-Türk'*ün ve Türkoloji ile ilgili diğer başka doğu eserlerinin tanınmasında etkili olmuş bir oryantalisttir.

21 Bu müzenin benzeri ve gelişmiş İ İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2008 Mayıs'ında "İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi" Gülhane Parkı'nda açıldı.

22 Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Le livre de Babur (Babar-nama). Mémoires du premier Grand Mogol des Indes*, orientalistes de France, 1985.

Hatıratı'nı (*Babur Memorias*) İspanyolcaya çevirdi ve yayımlandı.²³ Çeviri bilim adamlarına ve yayıncılara Barselona Üniversitesi'nde yapılan bir toplantı ile tanıtıldı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a gönderilen çevirinin Özbekistan'da ilgi gördüğünü, Kerimov'un Prof. Comes'e bir tebrik ve teşekkür mesajı gönderdiğini biliyoruz.

Bir sefer İspanya'ya gittiğimde Barselona'da da çalışma olanağım oldu; evlerinde misafir ettiler. Aynı zamanda iş yeri olan Barselona Üniversitesi'nin merkez yerleşkesindeki tarihi binayı gezdirdi ve başka tarihi yerleri ve müzeleri önerdi. Toledo²⁴ ve Kurtuba²⁵ gezilerimde de önerileri önemliydi. Bir seferinde çalıştığım kurumdan arkadaşlarla İspanya'ya gittiğimizde Barselona'da bir gün kalıp akşamına Madrid'e geçtik; tren biletlerimizi alma ve bizi uğurlama nezaketini göstermişti.

Al Jamiado ile dil sosyolojisi açısından ilgilenmek, bazı metinler ve yayınlar görmek istedim. Diğer yandan Endülüs Emevileri döneminde İslam entelektüel tarihinin İspanya'da ne şekilde ele alındığını merak ediyordum. İspanya'ya gittiğimde gördüm ki bilim ve felsefe tarihi açısından İspanya birikimi hiç de yabana atılacak cinsten değildi. En azından iki dizi ansiklopedinin yayınlanıyor olması,²⁶ Arapça yazar önemli düşünürlerin hem Endülüs hem de İslam uygarlığı bağlamında İspanyolcaya çevrilmiş olması dikkate değerdi. Prof. Comes bu yayınların hazırlanmasında editör ve yazar olarak yer alıyordu.

Mercè Comes'in Hayatı ve Çalışmaları

Mercè Comes 8 Mayıs 1949 tarihinde Barselona'da doğdu. Babası Emilio Comes bir tıp doktorudur. Annesi Rosa María Maymó aileyle ilgilendiği gibi bir dükkân işletmektedir. Rosa Comes adında ikiz kızkardeşi vardır. Barcelona'daki evlerinde komşu olan ikiz kardeşi ve onun ailesi ile ilişkisi, erken yaşta sahip olduğu çocukların eğitimi, ev hanımlığı, arkadaşlarının onun için yazdığı metinde yansıdığı gibi Prof. Comes'in iyi bir öğretmen ve idareci olmasını sağlıyor, ısrarlı ve yetenekli araştırmacılığını da etkilemiş görünüyor.

Mercè Comes lise öğrenimini Barselona'da Colegio de las Damas Negras'da görüyor. 1971 yılında yirmi iki yaşında, (şimdi reklam ve yayın konusunda iş adamı olan kocası) Jordi Prat ile evleniyor. Çocukları, şimdi bilgisayar

23 Mercè Comes, *Babur. Memorias*. Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales., Barcelona, 2001.

24 Dursun Ayan, "Bir Mirasın İzinde: Toledo/Tuleytiye", *İdeal Kent*, sayı. 2, Ağustos-2008.

25 Dursun Ayan, "Bir Mirasın İzinde: Kurtuba", *İdeal Kent*, sayı. 3, Aralık-2008.

26 Enciclopedia de al-Andalus (yayınlayan kurum Granada'dan: Fundación El Legado Andalusi; İbn Tufeyl adına Almera'daki Fundación Ibn Tufayl de Estudios Árabes).

danışmanı olan Alexandre 1973'de, tasarım mühendisi olan Daniel ise 1974 yılında doğuyor. Daha ileriki yıllarda torunları Paula (2003) ve Albert (2006) dünyaya geliyor. Çocukları 7-8 yaşına gelince Escola Universitària de Traducció i Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona (EUTI)'da (Barselona Otonom Üniversitesi Tercümanlık ve Mütercimlik Fakültesi) İngilizce ve Arapça öğrenimi görüyor. Bu okulda Arapça öğretmeni olan Prof. Julio Samsó, Comes'i Arapçasını ilerletmesi ve bilim adamı olması için yönlendiriyor ve Departament de Filologia Semítica (Estudis Àrabs i Islàmics) de la Universitat de Barcelona (Barselona Üniversitesi Sâmi Diller Bölümü Arap ve İslam Araştırmaları Kürsüsü)'ne kayıt olmasını sağlıyor.

Özetle, eğitimini tamamlayan Comes, Barcelona Üniversitesi Semitik Diller'de asistanlık, doktora ve profesörlük seviyelerine kadar çalışıyor. Bölüm başkanlığı ve Filoloji Fakültesi dekan yardımcılığı yapıyor; bu alanda önemli bir bilim derneği olan (The Commission on History of Science and Technology in Islamic Societies (CHSTIS)'de başkanlığına yükseliyor.

Eğitim ve araştırmaları şöyle gelişmiştir: 30 yaşlarının başında öğrenmeye başladığı Arapçasını hızla ilerlettiğini ve metin çevirilerine başladığını, Arapça tercümanlık yaptığı yıllarda Prof. Julio Samsó'nun önerisiyle bilim tarihine yöneldiğini ve Barselona Üniversitesi'nde yetenekli bir Arapça öğrencisi olduğunu ve araştırmacılık kapasitesinde yetkin olduğunu öğreniyoruz. Kral X. Alfonso dönemi metinlerinde uzmanlaşıyor ve yazmalar üzerinde çalışacak duruma geliyor. Daha sonraki aşamada 'Ecuatorios Audalusies: Ibn al-Samh, al-Zarqâlluh y Abû'l-Salt' konulu doktora tezi üzerine çalışmaya başlıyor ve bir yandan doktorasını yaparken bir yandan da Endülüslü bilginlerin ekvator hakkında yaptığı çalışmalar konusunda yetkin bir profesör oluyor.

Bu arada ekvator ve koordinatların hesaplanması için bilgisayar uzmanı Honorio Mielgo ile çalışıyor ve İbn al-Semh ile İbn el-Zerkali'nin (Zarkâlluh) kitaplarındaki astronomik gereçlerin yapılarını ve konumlanışını karşılaştıran bir program geliştiriyor. Bu çalışmayı 1991'de Madrid'de düzenlenen "Endülüslü'nün Bilimsel Mirası" konulu sergide Prof. Julio Samsó ile birlikte sunuyorlar.²⁷ Bilim tarihi, özellikle İslam bilim tarihinde yıldız haritaları çalışmalarında bilgisayar uygulamalarının ilk kullanıcısı, öyle anlaşılıyor ki, elektrik mühendisi de olan Amerikalı bilim tarihçisi ve

27 Fuat Sezgin, *İslamda Bilim ve Teknoloji*, II, (Astronomi), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, (s. 173-204 arası Ekvaturyumlar bölümü) Prof. Comes'in şu çalışmalarına atıf yapmaktadır: M. Comes, R. Puig, J. Samsó (Ed.) *De astronomía Alfonsi Regis*, Barcelona 1987; M. Comes, *Ecuatorios andalusies*, Barcelona 1991.

oryantalist Edward S. Kennedy (1912-2005) olmalıdır. Bu yargıya varmamda onun yayınları ve yaşam öyküsüne ilişkin ilginç etki oldu.²⁸

Prof. Comes, kendi zamanına kadar kimsenin pek ilgilenmediği yazmalara ilgi gösteriyor ve özellikle İngiltere Bodleian Kütüphanesi'ndeki Ibn al-Hâ'im'in *al-Zij al-Kâmil fi'l-Ta'âlîm* adlı el yazmasını ele alıyordu. Onun diğer Endülüslü astronom ve matematik coğrafyacılarına ilgisi İspanya'da önemli bir bilimsel etkinliği ve araştırma ilgisini hızlandırmıştır.

Aynı dönemlerde Arapça yazılmış astronomi kaynaklarındaki koordinatların toplandığı Edward S. Kennedy ve Mary Helen'nin hazırladığı yayın vardı²⁹, ama E. Kennedy ikinci baskısı için Mercè Comes'e birlikte çalışmayı teklif etti ve o da kabul ederek ikinci baskı için çalışmalara başlandı, ancak Prof. Kennedy'nin ömrü vefa etmedi. Prof. Comes'in hocası ve meslektaşı olan Prof. Julio Samsó'nun kaleme aldığı memorial yazıda, önemli kısmı biten bu çalışmayı, Comes'in emeğinin heba olmasını istemeyen arkadaşlarının onun anısına yayın için hazırladığını biliyoruz. Bu kadirbilir emeğin yayınlanması astronomi tarihi için önemli hizmet olacaktır.

La Ciència en la Història dels Països Catalans (Katalanca Konuşan Ülkeler Tarihinde Bilim) başlıklı üç ciltlik bir serinin Katalanya ve Mayorka coğrafyası ve sonrasında Orta Çağ başlıklarını hazırladığını öğreniyoruz. Bu, aynı zamanda, meslektaşları tarafından ülkede yeni bir bilimsel konu sayılan Akdeniz haritacılığı ve denizciliği olarak değerlendirilmektedir. Prof. Comes'in son İstanbul çalışması bu konudaydı ve meslektaşı Mónica Herrera-Casais ile gelmişlerdi.³⁰

Bir oryantalist olarak dil konusundaki zengin birikimi ona Orta Çağ metinlerini anlama olanağı sağlıyordu. Ailesinin verdiği bilgiler doğrultusunda Anadili Katalanca ve İspanyolca yanında çok iyi düzeyde Arapça, İngilizce, Fransızca, okumalar yapacak düzeyde İtalyanca, Almanca, İbranice ve Farsça bilmektedir. Bu dil donanımı ile Latince metinlere yaklaşmasının kolay olduğunu hesaba katmak gerekir.

Verimli bir çağında, kadınlar için az görülse de bir kalp krizi sonucu 26 Şubat 2010 tarihindeki vefatını ailesinden ve ortak arkadaşlarımızdan

28 Bkz. David A. King ve Georg Saliba, "Prof. Dr. Dr. Edward Kennedy", (çev. Dursun Ayan), *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, cilt. 10, sayı. 31, Eylül- 1997, (s. 57-64);

29 Genellikle literatürde Arap astronomi kaynakları denilse de buna Arapça yazılmış dememiz gerekir; çünkü başta Uluğ Bey olmak üzere Türk astronomların ve diğer uluslardan astronomların da varlığını görmezlikten gelemeyiz. Kaldı ki Endülüs'ün katkısı Arap dili üzerinden bize Yahudiler, İspanyollar, Katalanlar gibi başka uluslardan insanların katkısını da göstermektedir. Uygarlıklar arası bir entelektüel geçişliliğe Endülüs katkısı oldukça önemlidir.

30 Bir çalışma ve bu konuda bazı kaynakçalar için bkz. Mónica Herrera-Casais, "The Nautical Atlases of 'Alī al-Sharaffī", *Suhayl*, 8 (2008), (s. 223-263).

öğrendik. Prof. Mercè Comes geride eşi, çocukları, gelinleri ve torunları ile bir aile bırakırken bilim dünyasına da aşağıda sıraladığımız eserleri armağan ederek ebediyete göçmüştür. Rahat uyusun.

Yayınlanmış Kitapları³¹

- Comes, M., Puig, R., Samsó, J. (eds.), *De Astronomía Alphonsi Regis. Actas del Simposio sobre Astronomía Alfonso celebrado en Berkeley (Agosto 1985) y otros trabajos sobre el mismo tema*. Universidad de Barcelona (Instituto Millás Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe). Barcelona, 1987. (179 sayfa).
- Comes, M., Samsó, J., Mielgo, H. (eds.), *“Ochava Esfera” y “Astrofísica”. Textos y estudios sobre las fuentes árabes de la astronomía de Alfonso X*. Madrid: Agencia Española de Cooperación Internacional and Barcelona: Universidad de Barcelona (Instituto Millás Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe), 1990. (246 sayfa).
- Comes, M., *Ecuatorios Andalusíes: Ibn al-Samh, al-Zarqâlluḥ y Abû-l-Salt*. Agencia Española de Cooperación Internacional - Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe- Universidad de Barcelona- Facultad de Filología, Barcelona, 1991. (264 sayfa).
- Comes, M., Samsó, J., Vernet, J., (müze katoloğu), *El legado científico andalusí*. Museo Arqueológico Nacional. Ministerio de Cultura y Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid, 1992. (340 sayfa).
- Comes, M., Samsó, J., Vernet, J., (İspanyolca ve Arapça iki dilde bir kitapçık), *El legado científico andalusí*. Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid, 1994. (36 sayfa).
- Calvo, E., Comes, M., Forcada, M., Puig, R., *Introducció a la llengua àrab*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 2000.
- Calvo, E., Comes, M., Puig, R., Rius, M. (eds.), *A Shared Legacy: Islamic Science East and West. Homage to Professor J. M. Millás Vallicrosa*. Universidad de Barcelona. Barcelona, 2008. (361 sayfa).

Yayınlanmış Makaleleri

- Comes, M., “Sobre la posibilidad de que los astrónomos alfonsíes realizaran observaciones de las estrellas”, *Actes d’Història de la Física*. Barcelona, 1987, (s. 249-252).
- Comes, M., “Sobre la procedencia alfonsí de un globo celeste”, *De Astronomía Alphonsi Regis. Proceedings of the Symposium on Alfonsine Astronomy. Berkeley. U.S.A, August 1985*. Instituto Millás-Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe. Barcelona, 1987, (s. 139-152).
- Samsó, J., Comes, M., “Al-Sufi and Alfonso X.” *Archives Internationales d’Histoire des Sciences* 38 (1988), (s. 67-76). [Reprint in Samsó, *Islamic Astronomy and Medieval Spain*. Variorum Collected Studies. Aldershot, 1994].
- Comes, M., Al-Sufi como fuente del libro de la Ochava esfera² de Alfonso X. *Ochava Esfera y Astrofísica*. Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe e Instituto Millás Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe. Barcelona, 1990, (s. 11-113).

31 Bu liste Julio Samsó ve Roser Puig, “In Memoriam Mercè Comes (8. 5. 1949- 26. 2. 2010)”, *Su-hay* (9) daki bir iki ekle yayın tarihi sırasına göre dizilmiştir.

- Comes, M., "Deux échos andalous à Ibn al-Bannâ' de Marrâkesh". *Patrimoine andalous dans la culture arabe et espagnole*. Centre d'Études et de Recherches économiques et Sociales. Université de Tunis. Tunis, 1991, (s. 81-94).
- Comes, M., The "Meridian of Water" in the Tables of Geographical Coordinates of al-Andalus and North-Africa." *Journal for the History of Arabic Science*. 10 (1992), (s. 41-51).
- Comes, M., "A propos de l'influence d'al-Zarqâlluh en Afrique du Nord: l'apogée solaire et l'obliquité de l'ecliptique dans le *zîdj* d'Ibn Ishâq", *Actas del II Coloquio Hispano-Marroquí de Ciencias Históricas: Historia, Ciencia y Sociedad*. Agencia Española de Cooperación Internacional-Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe. Madrid, 1992, (s. 147-159).
- Comes, M., "Los ecuatorios andalusíes", *El legado científico andalusí*. Ministerio de Cultura, Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid, 1992, (s. 75-87).
- Comes, M., "Un procedimiento para determinar la hora durante la noche en Córdoba del siglo X.", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos (Madrid)* 26 (1993), (s. 263-272).
- Comes, M., "La primera tabla de estrellas documentada en al-Andalus", J. M. Camarasa, H. Mielgo y A. Roca (Eds.), / *Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica. Barcelona, 1994, (s. 95-105).
- Comes, M., Arcaduces de Noria. Catalogue of the Exhibition *Al-Andalus. El legado científico* (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 122-123).
- Comes, M., Azada de hierro del Museo Arqueológico de Alicante. Catalogue of the exhibition *Al-Andalus. El legado científico* (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 122-123).
- Comes, M., Cuadrante horizontal con brújula de Ibn al-Raqqâm. Catalogue of the exhibition *Al-Andalus. El legado científico* (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 100-101).
- Comes, M., Kulliyât fî-l-tibb. Facsímile del manuscrito n. 1 de la Abadía del Sacromonte de Granada. Catalogue of the exhibition *Al-Andalus. El legado científico* (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 106-107).
- Comes, M., Redoma del museo de Mallorca (inventario n. 2175). Catalogue of the exhibition *Al-Andalus. El legado científico* (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 102-103).
- Comes, M., "Umdat al-tabîb fî ma'rifat al-nabât. Catalogue of the exhibition *Al-Andalus. El legado científico*, (Ronda, 1995). Granada, 1995, (s. 100-101).
- Comes, M., Astrolabio del Museo Arqueológico de Granada. Catalogue of the exhibition *Arte: islámico en Granada*. Granada, 1995.
- Comes, M., Globo celeste de la Alhambra. Catalogue of the exhibition *Arte islámico en Granada*. Granada, 1995.
- Comes, M., Las tablas de coordenadas geográficas y el tamaño del Mediterráneo según los astrónomos andalusíes. *Al-Andalus. El legado Científico*. Proyecto Sur de Ediciones. Barcelona, 1995, (s. 22-37).

- Comes, M., Accession and Recession Theory in al-Andalus and the North of África. *From Baghdad to Barcelona*, edited by J. Casulleras and J. Samsó. *Anuari de Filologia-Universitat de Barcelona* Instituto Millás Vallicrosa de Historia de la Ciencia Árabe. Barcelona, 1996, (s. 349-364).
- Comes, M., "Al-Taḥdîd al-daḡîq li-tûl al-bahr al-abyad al-mutawassit allatî wasala ilayhi al-falakiyyûn al-ʿarab fî ʿal-Andalus", *Journal for the History of Arabic Science* 11 (1997), (s. 19-26: derginin Arapça bölümünde)
- Comes, M., "Equatorium", *Instruments of Science*. London, 1998.
- Comes, M., The Deferent of Mercury in al-Andalus Equatoria. *Actes du 3ème Colloque Maghrébin sur l'Histoire des Mathématiques Arabes* (Alger, 1990). Alger, 1998, (s. 49-61).
- Comes, M., The 'Meridian of Water' in the Tables of Geographical Coordinates. *The Formation of al-Andalus. Part 2. Language, Religion, Culture and the Sciences*. Ed by M. Fierro and J. Samsó. Variorum. Aldershot, 1998, (s. 381-391).
- Comes, M., "Umayya b. ʿAbd al-ʿAzîz Abû'l-Salt. *Encyclopaedia of Islam* vol. X. Brill. Leiden, 2000, (s. 836-837).
- Comes, M., Islamic Geographical Coordinates: al-Andalus' Contribution to the Correct Measurement of the Size of the Mediterranean. *Science in Islamic Civilization. Studies and Sources on the History of Science*. Istanbul, 2000, (s. 123-138).
- Comes, M., "Ibn al-Hâ'im's Trepidation Model", *Suhayl. Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilization*, 2, (2001), (s. 291-408).
- * Comes, M., "Umayya b. ʿAbd al-ʿAzîz b. Abi 'l-Salt", *Enciclopédie de l'Islam*. Brill, Leiden-Paris, vol. 10 (2002), (s. 902-903).
- Comes, M., "Ibn Abî l-Salt al-Dânî, Umayya", *Enciclopedia de al-Andalus*, Fundación El Legado Andalusí, Granada, 2002, (s. 373-380).
- Comes, M., "Ibn Abî l-Šukr al-Magribî, Abû ʿAbd Allah", *Enciclopedia de al-Andalus*. Fundación El Legado Andalusí. Granada, 2002, (s. 381-385).
- Comes, M., "Some New Maghribî Sources Dealing With Trepidation", S. M. Razaullah Ansari (ed.), *Science and Technology in the Islamic World* Brépols, col. De diversis artibus T64. Liège, 2002, (s. 121-141).
- Comes, M., "Astronomia i cartografia a l'època de Pere el Cerimoniós. Els Astrolabis de la Reial Academia i la Ciencia a la Catalunya Medieval", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Barcelona, 2003, (s. 27-36).
- Comes, M., "The Possible Scientific Exchange between the Courts of Hulaghu of Maragha and Alphonse 10th of Castille", *Science, Techniques et Instruments dans le Monde Iranien*. Tehran, 2003, (s. 29-50).
- Comes, M., "Ibn al-Kammâd, Ahmad", *Biblioteca de al-Andalus*. vol. 3. Fundación Ibn Tufayl de Estudios Árabes. Almería, 2004, (s. 732-734).
- Comes, M., "La cartografía a Mallorca i a Barcelona", J. Vernet, R. Parés (eds.), *La ciencia en la història dels Països Catalans*. vol. 1, Dels àrabs al Renaixement, Institut d'Estudis Catalans i Universitat de València. València, 2004, (s. 515-573).
- Comes, M., "Ciencia i cultura a la Catalunya medieval i la seva aplicació a la navegació", *Actes del II Congrés d'Historia Marítima de Catalunya (10-12 de novembre de 2004)*-Museu Marítim de Barcelona (etc.). Barcelona, 2004, (s. 14).

- Comes, M., "Mathematical Geography in the Lifetime of Omar Khayam." *Farhang. Quarterly Journal of Humanities and Cultural Studies, Iran*. 18, (2005), (s. 329-354).
- Comes, M., "Astrolabios y brújulas, instrumentos de navegar. Astrolabes and Compasses, Instruments for Navigation", *La Mar de Arte. Art galore*, Institut Valencià d'Art Modern, València, 2005, (s. 168-175).
- Comes, M., "Jâbir ibn Aflah", *Encyclopaedia of the World of Islam* (in Persian). Encyclopaedia Islamica Foundation. vol. 9. Tehran, 2005, (s. 164-167).
- Comes, M., "Les localités du Maghreb et le Méridien d'eau dans le "Tâj al-Azyâj" d'Ibn Abû al-Shukr al-Maghribî", *Actes du 7eme Colloque Maghrébin sur l'Histoire des Mathématiques Arabes*. Marrakech, 2005, (s. 81-95).
- Comes, M., "Les terres de l'interior a la cartografia de Mallorca i Barcelona", *Cicle de conferencies: La terra i el medi*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2005, (s. 113-138).
- Rius, M., Comes, M., "Circulació de coneixements per la Mediterrània: entre Orient i Occident", *VIII Trobada de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2006, (s. 409-418).
- Rius, M., Comes, M., "Finding the Qibla in the Islamic Mediterranean Milieu", *Actes du Huitième Colloque Maghrébin sur l'Histoire des Mathématiques Arabes*. Association Tunisienne des Sciences Mathématiques. Tunis, 2006, (s. 131-138).
- Comes, M., "Ibn Mutarrif al-Qattân, Qâsim", *Biblioteca de al-Andalus*, vol. 4.; Fundación Ibn Tufayl de Estudios Árabes, Almería, 2006, (s. 304-306).
- Comes, M., "La cartografía en la Baja Edad Media", *Ibn Jaldún. El Mediterráneo en el siglo XIV: Auge y declive de los imperios*. Publicación para exposición en el Real Alcázar de Sevilla (mayo-septiembre 2006). Fundación El Legado Andalusi. 2006, (s. 210-221).
- Comes, M., "Abû al-Salt", *Biographical Encyclopaedia of Astronomers*. vol. 1.; Springer, New York. 2007, pp. 9-10.
- Comes, M., "Abû al-Salt Umayya b. 'Abd al-Azîz", *Encyclopaedia of Islam, Third Edition*. vol. I., Brill, Leiden, 2007.
- Comes, M., "Ibn Abî al-Shukr", *Biographical Encyclopaedia of Astronomers*, vol. I.; Springer. New York, 2007, (s. 548).
- Comes, M., "Ibn al-Kammâd", *Biographical Encyclopaedia of Astronomers*, vol. I.; Springer. New York, 2007, (s. 559).
- Comes, M., "Ibn al-Samh, Abû l-Qâsim", *Biblioteca de al-Andalus*, vol. 5.; Fundación Ibn Tufayl de Estudios árabes. Almería, 2007, (s. 227-230).
- Comes, M., "Ibn Sa'îd al-^oAnsî, Abû 'l-Hasan (geografía)". *Biblioteca de al-Andalus*, vol. 5.; Fundación Ibn Tufayl de Estudios árabes. Almería, 2007, (s. 137-166).
- Comes, M., "Ibrâhîm al-Tabîb al-Mursî", *Las artes y las ciencias en el occidente musulmán: Sabios mursîes en las cortes mediterráneas*. Publicación para exposición en el Museo de la Ciencia y el Agua (junio 2007-enero 2008). Ayuntamiento de Murcia. Murcia, 2007, (s. 74-81).
- Comes, M., "La trépidation dans les tables astronomiques d'al-Andalus et d'Afrique du Nord", *Études d'Histoire des Sciences Arabes*. Textes réunis et présentés par Mohammed Abattouy. Fondation du Roi Abdelaziz. Casablanca, 2007, (s. 99-120).

- Comes, M., "Oâsim ibn Mutarrif al-Qattân", *Biographical Encyclopaedia of Astronomers*. vol. 2. Springer, New York, 2007, (s. 942-943).
- Comes, M., "Intercambio de conocimientos astronómicos entre Oriente y Occidente en el siglo XIII. El caso de las cortes de Alfonso X y Hulagu Jan", *İbn al-Baytâr al-Malaqî y la ciencia árabe*, Universidad de Málaga, Málaga, 2008, (s. 155-165).
- Comes, M., "Influències de la cartografia mallorquina a la carta nàutica d'Ibrâhîm al-Mursî", IX Trobada de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2008, (s. 257-260).
- Comes, M., Comes, R., "Los cuadrados mágicos matemáticos en al-Andalus. El tratado de Azarquiel". *Al-Qantara: Revista de Estudios Árabes* 30:1 (2009), (s. 137-169).
- Comes, M., "La cartografia nàutica àrab en el context mediterrani (c. 1300-1600). Un projecte en marxa", *Drassana: Revista del Museu Marítim de Barcelona* 17 (Desembre 2009), (s. 82-93).

Yayımlanmış Çevirileri

- Comes, M., *Al-Châhîz. Dos epístolas: Los Avaros y Cuadrado y Redondo*, (çeviri, giriş ve açıklamalar), Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales. Barcelona, 1998. (400 sayfa).
- Comes, M., *Antología de literatura japonesa*. (çeviri ve açıklamalar), Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales. Barcelona, 1999. (569 sayfa).
- Comes, M., *Cuentos Egipcios*. Translation and notes. Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales. Barcelona, 1999. (354 sayfa).
- Comes, M., *Dos viajeros musulmanes: Nasiri Jusraw e İbn Jubayr*, (çeviri ve Husrev Nasiri'nin açıklamaları), Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales, Barcelona, 1999. (200 sayfa).
- Comes, M., *El libro de las experiencias de Usama ibn Munqid*, (ceviri ve açıklamalar), Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales. Barcelona, 1999. (278 sayfa).
- Comes, M., *Babur. Memorias*. (çeviri ve açıklamalar), Biblioteca Universal (Círculo Lectores). Lit. Orientales. Barcelona, 2001. (644 sayfa).